

HALINA DOBRZAŃSKA

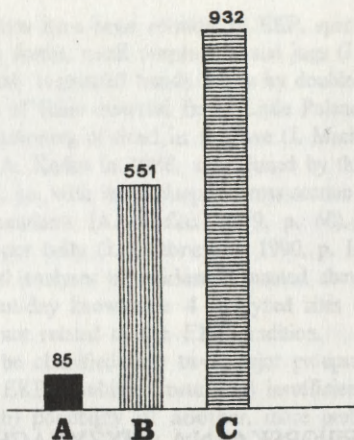
KULTURA PRZEWORSKA NA WYŻYNACH LESSOWYCH ZACHODNIEJ MAŁOPOLSKI W OKRESIE RZYMSKIM – GŁÓWNE PROBLEMY BADAWCZE.

I. UWAGI WSTĘPNE.

W młodszym okresie przedrzymskim (faza A2) na interesującym nas obszarze, a dokładniej we wschodniej jego części, pojawiają się stanowiska kultury przeworskiej, która przypuszczalnie dopiero w fazie B1b okresu wczesnorzymskiego zajmuje pozostały obszar wyżyn lessowych zachodniej Małopolski, na lewym brzegu Wisły (Z. Woźniak 1986, s. 17; J. Kubicha 1992, s. 18). Trwa ona nieprzerwanie do końca okresu rzymskiego (faza D), a więc przez ok. 600 lat. Zakres chronologiczny prezentowanego artykułu nie obejmuje najstarszego odcinka rozwoju tej kultury, przypadającego na młodszy okres przedrzymski. Osadnictwo kultury przeworskiej z okresu rzymskiego, na omawianym terenie, charakteryzuje się dużą intensywnością, gdyż stanowi ono aż 40% wszystkich punktów osadniczych przypadających na okres od początku epoki brązu do schyłku okresu rzymskiego (J. Rydzewski 1986, s. 159, por. też tabelę 1 na s. 131).

Interesujący nas obszar wyżyn lessowych zachodniej Małopolski z punktu widzenia podziału fizyczno-geograficznego obejmuje Wyżynę Miechowską i Płaskowyż Proszowicki – subregiony Niecki Nidziańskiej będącej jednostką regionalną Wyżyny Małopolskiej – oraz lewy brzeg doliny Wisły związany już z Kotliną Sandomierską (J. Kondracki 1965, s. 400, 403, 432). Omawiany teren charakteryzuje się zróżnicowaną gęstością sieci rzecznej; przecinają go trzy lewobrzeżne dopływy Wisły: Dłubnia, Szreniawa i Nidzica, często o dogodnych dla osadnictwa szerokich dolinach. Wyżyny lessowe pokryte żyznymi czarnoziemami i glebami brunatnymi to obszar o warunkach wyjątkowo sprzyjających rozwojowi rolnictwa.

Ilustracją do niektórych z omówionych w niniejszym artykule zagadnień są mapy (ryc. 2, 5, 6). Przy opracowywaniu ryciny 6, przedstawiającej rozmieszczenie osadnictwa z okresu rzymskiego, oprócz obiektów odkrytych wykopaliskowo (por. ryc. 2, 5) wykorzystano także wyniki badań powierzchniowych. Prospekcje terenowe objęły dorzecza głównych rzek obszaru lessów krakowsko-miechowskich. Badania prowadzone były nad Wisłą (J. Machnik 1957) i w dorzeczu Nidy (K. Godłowski 1959; E. Dąbrowska 1961; 1964; 1965). Badania poszukiwawcze w dorzeczu Dłubni (J. Kruk 1969), Szreniawy (J. Kruk 1970b; J. Rydzewski 1972) i Małoszówki (J. Rydzewski 1973) oraz Nidzicy (Z. Liguzińska – Kruk 1982) a także na terasie Wisły, między Brzeskiem Nowym a Koszycami (Archiwum i Zbiory Pracowni Ar-

Ryc. 1. Ilość punktów osadniczych z okresu rzymskiego odkrytych w kolejnych etapach rozwoju badań: A – do roku ok. 1967; B – do roku ok. 1980; C – do roku 1995. Rys. J. Jordan.

Fig. 1. Growth of archaeological sites discovered at following research stages. A – up to 1967; B – up to 1980; C – up to 1995

cheologicznej w Igołomi) prowadzono w ramach specjalnego programu, którego celem było odtworzenie procesów osadniczych w prahistorii (J. Kruk 1970a). W niniejszym artykule uwzględniono także rezultaty badań powierzchniowych wykonanych w ramach programu Archeologicznego Zdjęcia Polski, którego realizację rozpoczęto na początku lat 80-tych. Wykaz 25 wykorzystanych w pracy arkuszy AZP zawiera umieszczony na końcu artykułu aneks 1. Należy również dodać, że w kwestii chronologii odkrytych w ramach AZP stanowisk archeologicznych przyjęłam ustalenia dokonane przez autorów opracowań poszczególnych arkuszy. Wzrost ilości punktów osadniczych w kolejnych etapach rozwoju badań ilustruje rycina 1.

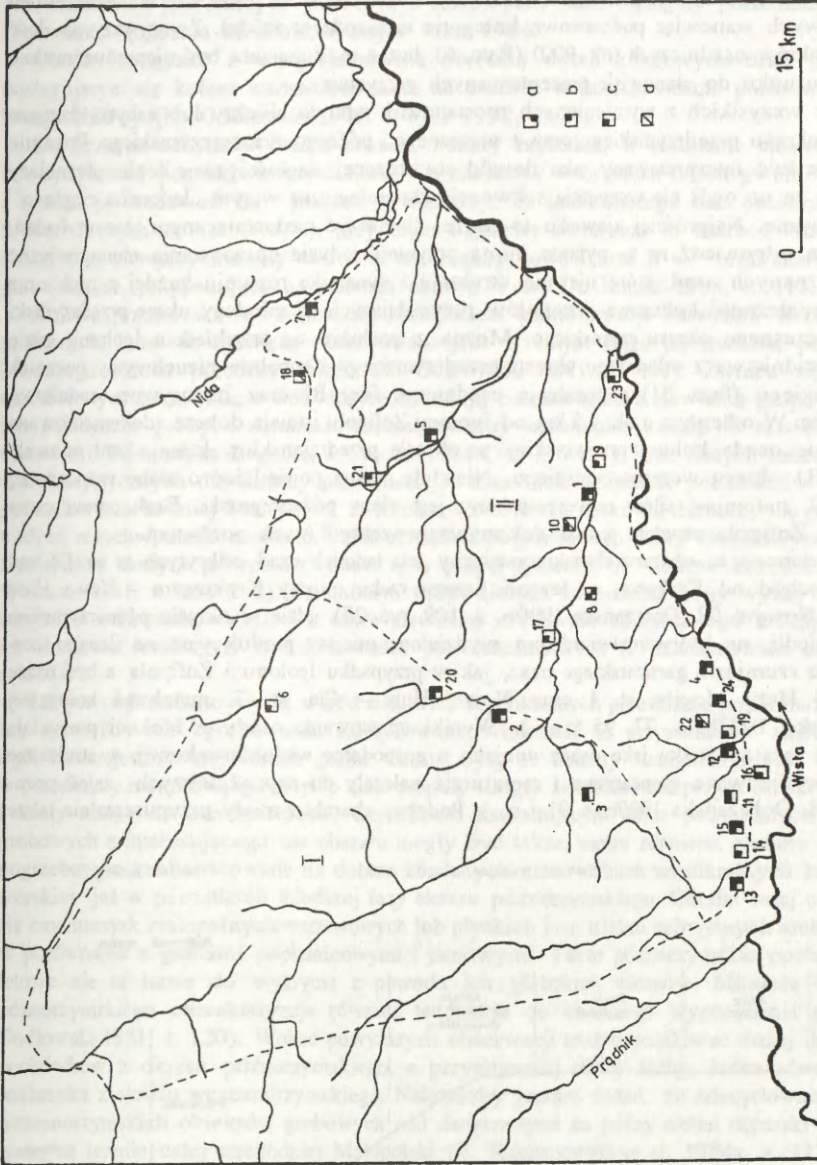
W związku z ogromnym zwiększeniem się ilości znalezisk monet rzymskich, jaki obserwowany jest w ostatnich latach, przy braku ich opracowań i publikacji zrezygnowano z wykonania mapy tych zabytków.

2. OSADY, CMENTARZYSKA ORAZ ZAGADNIENIE ICH CHRONOLOGII

Do najistotniejszych problemów badawczych, związanych z obszarem wyżyn lessowych zachodniej Małopolski, należy określenie czasu pojawienia się tutaj kultury przeworskiej oraz charakterystyka kierunków rozprzestrzeniania się jej osadnictwa. Wiadomo, że najstarsze stanowiska tej kultury pojawiły się w fazie A2 młodszego okresu przedrzymskiego, w międzyrzeczu Nidy i Nidzicy, skąd „wyparta” została ludność grupy tynieckiej (Z. Woźniak 1986, s. 17). Wyniki ostatnich lat badań dowiodły, że w rejonie podkrakowskim grupa tyniecka zanika dopiero w początkach fazy B1 wczesnego okresu wpływów rzymskich, natomiast z nieco dłuższym jej przetrwaniem, bo aż do fazy B1b okresu wczesnorzymskiego, należy się liczyć na zachodniej peryferii zajmowanego przez tę grupę obszaru (np. grób 89 z cmentarzyska w Kryspinowie) (K. Godłowski, R. Madyda 1976, s. 30 i n.; J. Kubicha 1992, s. 18).

Kultura przeworska w strefie lessów zachodniej Małopolski znana jest głównie z osad. Spośród nich jedynie 24 były badane wykopaliskowo (ryc. 2), przy czym do rzadkości należą osady o dobrym lub dostatecznym stopniu rozpoznania (np. Igołomia, gm. Igołomia –

Ryc. 2. Osady badane wykopaliskowo.

I - Wyzyna Miechowska; II - Działy Proszowskie (wg J. Flisa 1956); a - młodszy okres przedrzymski; b - okres wczesnorzymski; c - późny okres rzymski; d - okres rzymski (por. Aneks 2); Rys. I Jordan

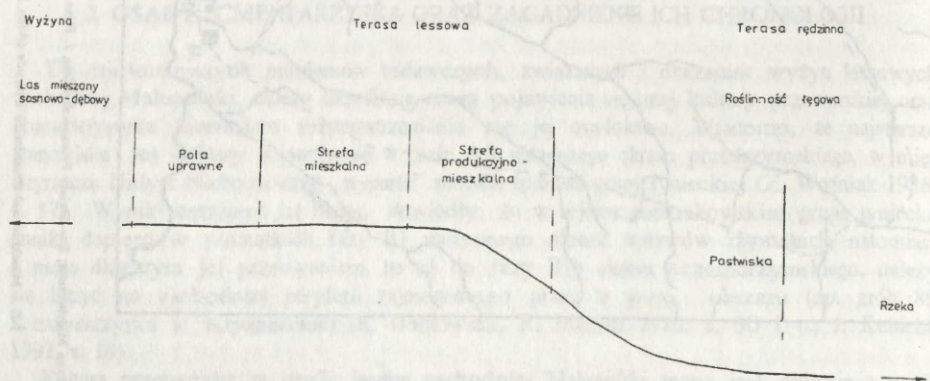
Fig. 2. Excavated settlements.

I-II - Miechów and Proszowice Uplands (After J. Flis 1956); a - Late Pre-Roman period; b - Early Roman period; c - Late Roman period; d - Roman period (see annexe 2)

Wawrzeńczyce, Dalewice, gm. Koniusza. Jakuszowice, gm. Kazimierza Wielka oraz w rejonie Krakowa Nowej Huty – Branice, st. 76, Mogiła, st. 1 i Pleszów, st. 17-20, a także Zofipole, gm. Igołomia – Wawrzeńczyce i Mysławczyce, gm. Proszowice. Niestety, tylko odnośnie do niektórych z nich dysponujemy opracowaniami materiałów lub dość obszernymi sprawozdaniami z badań. Materiały o charakterze osadowym odkrywane są masowo w czasie badań powierzchniowych stanowiąc podstawową kategorię tego rodzaju źródeł. Zważywszy na ilość odkrytych punktów osadniczych (ok. 900) (Ryc. 6), liczba osad musiała być nieporównywalnie większa w stosunku do stanowisk prezentowanych na rycinie 2..

Na prawie wszystkich z wymienionych tu stanowisk odkryto obiekty lub zabytki datujące z młodszego okresu przedrzymskiego oraz z wczesnego i późnego okresu rzymskiego. Pozornie fakt ten może być interpretowany jako dowód stwierdzonej ciągłości zasiedlenia, ale należy tu podkreślić, że na ogół nie wszystkie sekwencje chronologiczne w tym „łańcuchu ciągłości” są reprezentowane. Najprościej zjawisko to można tłumaczyć niedostatecznym stanem badań, ale prawdziwą odpowiedź na to pytanie mogą przynieść jedynie opracowania monograficzne dobrze rozpoznanych osad, które ujawnią strukturę i dynamikę rozwoju każdej z nich oraz wyjaśnią przynależność kulturową materiałów przypadających na młodszy okres przedrzymski i początek wczesnego okresu rzymskiego. Można tu posłużyć się przykładem Igołomi, gdzie nikłe ślady osadnictwa z młodszego okresu przedrzymskiego i zupełnie nieuchwytny początek okresu rzymskiego (faza B1) poprzedzają osadnictwo fazy B2 oraz intensywne osadnictwo późnorzymskie. W odległym o ok. 1,5 km od Igołomi Zofipolu istniała dobrze udokumentowana archeologicznie osada kultury przeworskiej w okresie przedrzymskim, która kontynuowała się do fazy B1 okresu wczesnorzymskiego. Niewiele można powiedzieć o słabo rozpoznanej tam fazie B2, natomiast silnie reprezentowany jest okres późnorzymski. Brak opracowania materiałów z Zofipola utrudnia jednak dokonywanie szczegółowych porównań.

Dla omawianego tu obszaru charakterystyczny jest łańcuch osad odkrytych w strefie nad Wisłą, na wschód od Krakowa, na lewym brzegu rzeki, między Krakowem – Nową Hutą a Brzeskiem Nowym (H. Dobrzańska 1990b, s. 109, ryc. 27), gdzie w okresie późnorzymskim istniało 8 osiedli, na których stwierdzono wydzielone miejsca produkcyjne ze śladami zorganizowanego rzemiosła garncarskiego oraz, jak w przypadku Igołomi i Zofipola, a być może także Nowej Huty Mogiła, st. 1 oraz Nowej Huty – Cła, st. 7, metalurgii kolorowej (H. Dobrzańska 1992b, s. 77, 95 i n.). Wyniki opracowania osady z Igołomi pozwalają interpretować to stanowisko jako osadę wiejską o gospodarce wielokierunkowej, w strukturze której wyspecjalizowane garncarstwo i metalurgia należały do najważniejszych zajęć pozarolniczych (H. Dobrzańska 1990b, s. 91 i n.). Podobny charakter miały przypuszczalnie także

Ryc. 3. Schematyczny przekrój przez osadę w Igołomi i jej okolice. Rys. I. Jordan

Fig. 3. Schematic section of the settlement at Igołomia and its surroundings

pozostałe z wymienionych tu nadwiślańskich osad. Rycina 3 przedstawia schemat wewnętrznego rozplanowania osady w Igołomi z wyróżniającą się strefą produkcyjno – mieszkalną obejmującą rejon skłonu terasy, który nie nadawał się pod budowę gospodarstw wiejskich. Podobną sytuację zaobserwowano na innych osadach wysokiej terasy Wisły oraz w Mysławczycach, gm. Proszowice położonej w głębi wyżyn lessowych, gdzie wystąpiły pozostałości pracowni brązownika (badania H. Dobrzańskiej w roku 1994).

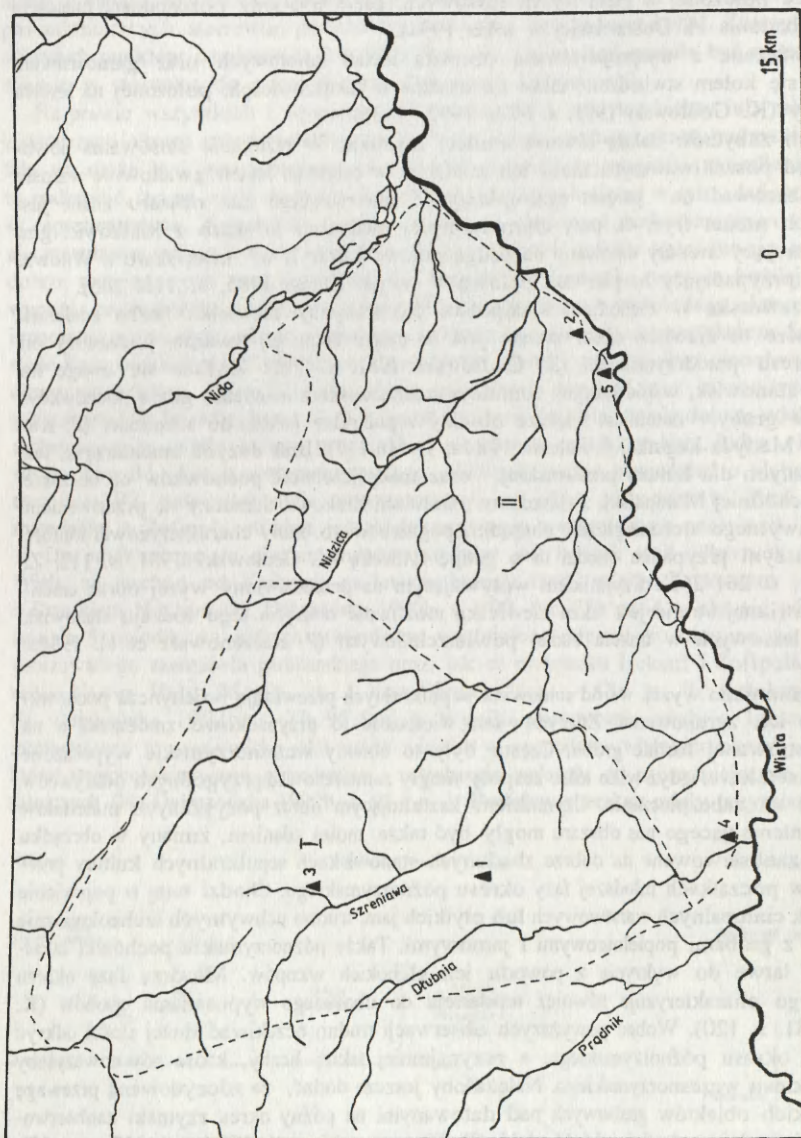
Obiekty związane z wyspecjalizowaną obróbką metali kolorowych oraz garncarstwem posługującym się kołem stwierdzono także na osadzie w Jakuszowicach, położonej na lewym brzegu Nidzicy (K. Godłowski 1991, s. 672; 1992, s. 36).

Do licznych zabytków należą również monety rzymskie. W rezultacie stosowania nowoczesnych metod poszukiwawczych liczba ich znalezisk w ostatnich latach gwałtownie wzrosła i można ją szacować na paręset egzemplarzy. Z interesującego nas obszaru znane jest 5 skarbów tych monet (ryc. 4), przy czym najlepiej zachowane to skarb z Malkowic, gm. Koszyce zawierający monety datowany na drugą połowę I oraz II w. oraz skarb z Witowa, gm. Koszyce, przypadający na pierwszą połowę V w. (A. Kunis 1985, s. 113, 245).

Kulturę przeworską w zachodniej Małopolsce charakteryzuje niewielka liczba znalezisk grobowych, które to zjawisko obserwowane jest w całym ciągu jej trwania, począwszy od młodszego okresu przedrzymskiego (K. Godłowski 1981, s. 112). Zwraca się uwagę na charakter tych stanowisk, wśród których dominują cmentarzyska z niewielką grupą pochówków lub pojedyncze groby, natomiast większe obiekty sepulkralne należą do rzadkości (P. Kaczanowski, R. Madyda-Legutko, J. Poleski 1984a, s. 116-117). Brak dużych cmentarzysk, tak charakterystycznych dla kultury przeworskiej, oraz małą liczebność pochówków na obszarze południowo-zachodniej Małopolski, zwłaszcza w okolicach Krakowa, tłumaczy się przetrwaniem tradycji nieuchwytnego archeologicznie obrządku pogrzebowego, który charakteryzował kulturę lateńską, w naszym przypadku chodzi tu o grupę tyniecką (K. Godłowski 1981, s. 112; Z. Woźniak 1981, s. 261-262). Czynnikiem wpływającym na przedstawiony wyżej obraz cmentarzysk w omawianej strefie jest także niewielka możliwość odkrycia tego rodzaju stanowisk na obszarach lessowych w trakcie badań powierzchniowych (P. Kaczanowski et al. 1984a, s. 117).

Jak już wspomniano wyżej, wśród stanowisk sepulkralnych przeważają pojedyncze pochówki lub niewielkie ich zgrupowania. Zdecydowana większość to przypadkowe znaleziska o na ogół niezarejestrowanej formie grobu. Często były to obiekty wczesnorzymskie wyposażone w przedmioty metalowe, gdyż tylko takie zespoły mogły zainteresować przygodnych odkrywców i miały szanse na zabezpieczenie. Czynnikiem kształtującym obraz pozyskanych materiałów grobowych z interesującego nas obszaru mogły być także, moim zdaniem, zmiany w obrządku pogrzebowym zaobserwowane na dobrze zbadanych stanowiskach sepulkralnych kultury przeworskiej już w początkach młodszej fazy okresu późnorzymskiego. Chodzi tutaj o pojawienie się cmentarzysk ciałopalnych warstwowych lub płytkich jam, trudno uchwytnych archeologicznie w porównaniu z grobami popielnicowymi i jamowymi. Także późnorzymskie pochówki szkieletowe nie są łatwe do wykrycia z powodu ich głębokich wkopów. Młodszą fazę okresu późnorzymskiego charakteryzuje również tendencja do uboższego wyposażania grobów (K. Godłowski 1981, s. 120). Wobec powyższych obserwacji trudno oczekiwać dużej ilości odkryć pochówków z okresu późnorzymskiego, a przynajmniej takiej liczby, która równoważyłaby znaleziska z okresu wczesnorzymskiego. Należałoby jeszcze dodać, że zdecydowaną przewagę wczesnorzymskich obiektów grobowych nad datowanymi na późny okres rzymski zaobserwowano na terenie całej zachodniej Małopolski (P. Kaczanowski et al. 1984a, s. 117, ryc. 17).

Dokonując ogólnej charakterystyki interesujących nas cmentarzysk należy podkreślić, że z obszaru lessów krakowsko – miechowskich znamy 22 takie stanowiska (ryc. 5). Wśród nich jedynie 7 dostarczyło więcej niż jednego pochówku, a są to dwa późnorzymskie cmentarzyska szkieletowe w Ciuślicach, gm. Czarnocin i w Piotrkowicach Małych, gm. Koniusza oraz cztery ciałopalne, najczęściej kontynuujące się od młodszego okresu przedrzymskiego do

Ryc. 4. Skarby monet rzymskich.

I - Wyzyna Miechowska; II - Działy Proszowickie; 1 - Kacice, gm. Stommiki; 2 - Malkowice, gm. Koszyce; 3 - Miechów, gm. Iocor; 4 - Nowa Huta - Mogiła; 5 - Witów, gm. Koszyce. (A. Kunisz 1985, nr katalogu 97, 138, 145, 111/XXIV, 307). Rys. I. Jordan.

Fig. 4. Hoards of Roman coins.

I-II - Miechów and Proszowice Uplands

wczesnorzymskiego, w Gniazdowicach i w Górcie Stogniowskiej, obydwie w gminie Proszowice oraz w Stradowie i Michałowicach, obydwie w gminie Czarnocin, a także w Szarbi, gm. Koniusza. Posiadamy także bardzo niedokładne informacje o odkryciu cmentarzyska w Koszycach, gm. *loco* (J. Wielowiejski 1960, s. 329). Pozostało to 14 pojedynczych grobów, w tym 5 niepewnych (Sławice Szlacheckie, gm. Miechów, Januszowice, gm. Działoszyce, Maciejów Stary i Rzemieździce, obydwie w gminie Słaboszów, przy czym niektóre z nich mogły należeć także do młodszego okresu przedrzymskiego, oraz późnorzymski grób z Opatkowic, gm. Proszowice). Aż 7 z nich to groby szkieletowe, a w tym 2 wczesnorzymskie (Nowa Huta – Mogiła Kopiec Wandy, st. 55 oraz Rosiejów, gm. Skalbierz) oraz 2 z wczesnej fazy okresu wędrówek ludów (Jakuszowice, gm. Kazimierza Wielka oraz Przemęczany, gm. Radziemice) i 3 niezbyt pewnie datowane na okres rzymski (Januszowice, Maciejów Stary i Rzemieździce). Pozostałe 5 to groby ciałopalne – Malkowice, gm. Koszyce, Pełczyska, gm. Złota i Pogwizdów, gm. Charsznica z wczesnego okresu rzymskiego oraz grób późnorzymski z Dalewic, gm. Koniusza, a także pochówek z Iwanowic, gm. Iwanowice datowany ogólnie na okres rzymski, jak również niepewny grób późnorzymski z Opatkowic.

Scharakteryzowany wyżej materiał źródłowy nie uprawnia do wyciągania daleko idących wniosków, ale potwierdza obserwacje poczynione dla szerszego obszaru obejmującego Małopolskę Zachodnią (P. Kaczanowski et al. 1984a, s. 117). Po pierwsze, wśród znalezisk grobowych przeważają datowane na wczesny okres rzymski, przy czym na cmentarzyskach (w naszym przypadku Gniazdowice, Górka Stogniowska, Michałowice i Stradów) zaobserwowano kontynuację pochówku od młodszego okresu przedrzymskiego. Po drugie, cmentarzyska późnorzymskie na omawianym obszarze (Ciuslice i Piotrkowice Małe) nie mają starszych materiałów.

Odnosnie do rozmieszczenia stanowisk sepulkralnych, to ich zasięg w strefie wyżyn lessowych jest dość rozproszony (ryc. 5) z tendencją do koncentracji nad Szreniawą, zwłaszcza w okolicach Proszowic, oraz w rejonie Stradowa, ogólnie w międzyrzeczu Nidzicy i Nidy. W porównaniu z obszarami wyżynnymi niemal zupełny brak tego rodzaju stanowisk stwierdzono w dobrze rozpoznanej archeologicznie strefie osadnictwa nad Wisłą, na wschód od Krakowa. Do wyjątków należą tu dwa pochówki z fazy B1 okresu wczesnorzymskiego odkryte w Nowej Hucie – Mogiła Kopiec Wandy oraz w położonych nieco dalej na wschód Malkowicach. Zważywszy na dobry stan przebadania terasy wiślanej między Nową Hutą a Igołomią, braku stanowisk sepulkralnych na tym obszarze nie można tłumaczyć złym stanem badań a raczej lokalnymi zwyczajami pogrzebowymi, o których wspomniano już wyżej. Warto też odnotować, że poza terenem lessów krakowsko-miechowskich, ale w jego pobliżu, znalazły się dwa duże cmentarzyska, gdzie stwierdzono ciągłość osadnictwa od młodszego okresu przedrzymskiego do późnego okresu rzymskiego, a mianowicie w Kobylnikach, gm. Wiślica (ryc. 5, nr 29, 30) i w Kryspinowie, gm. Liszki.

Podsumowując powyższe uwagi na temat obiektów sepulkralnych należałoby wskazać na złożoność problematyki ich występowania na omawianym przez nas obszarze.

1. Rozmieszczenie obiektów grobowych sugeruje istnienie lokalnych różnic w ich występowaniu. Dotyczą one głównie strefy nad Wisłą, gdzie jest ich mniej w porównaniu z terenem wyżyn lessowych.

2. Występowanie omawianych cmentarzysk jest wypadkową kilku czynników rzutujących na stan i możliwość ich odkrycia. Wśród nich należy wymienić nieuchwytny archeologicznie obrządek pogrzebowy związany z tradycjami kultury lateńskiej, a także zróżnicowanie form pochówków okresu rzymskiego, spośród których część mogła zostać przeoczona (płytkie jamy, warstwy ciałopalenia) oraz zmiany w sposobie wyposażania zmarłych z tendencją do ubożenia inwentarzy grobowych. Te dwa ostatnie czynniki zmniejszają możliwość przypadkowego odkrycia zwłaszcza obiektów późnorzymskich.

Scharakteryzowane wyżej znaleziska grobowe w poważnym stopniu ograniczają możliwości wykorzystania tych źródeł do badań m.in. chronologii osadnictwa i jego dynamiki. Z konie-

czności więc, w tych kwestiach, częściej odwołujemy się do materiałów z osad, które bardzo rzadko jednak dostarczają dobrze datowanych zespołów. Ten brak rekompensują nieco osady położone na wschód od Krakowa oraz czytelna stratygrafia nawarstwień z Jakuszowic (informacja prof. Kazimierza Godłowskiego).

Charakter osadnictwa fazy B1 okresu wczesnorzymskiego w strefie wyżyn lessowych zachodniej Małopolski odzwierciedla panujące tam wówczas stosunki kulturowe:

1. Na obszarach podkrakowskich słabe osadnictwo fazy B1 jest konsekwencją mającego miejsce w tym czasie zaniku grupy tynieckiej.

2. Osłabienie intensywności osadnictwa w początkach okresu wczesnorzymskiego, we wschodniej części omawianego tu terenu, zajętego przez kulturę przeworską, mogło być rezultatem ewentualnych przemieszczeń ludności związanych z wypieraniem dość gęstego wówczas osadnictwa grupy tynieckiej na południu i zajmowaniem opuszczonych przez nią obszarów.

3. Wobec powyższego, ślady stosunkowo intensywnego osadnictwa fazy B2 na dość dobrze rozpoznanych osadach (takich jak np. Nowa Huta – Mogiła, Nowa Huta – Pleszów, Igołomia – w strefie nad Wisłą oraz Jakuszowice – w głębi wyżyn lessowych) świadczą o jego stabilizacji następującej po okresie niepokojów mających miejsce we wcześniejszych okresach, być może z punktem kulminacyjnym w fazie B1, kiedy to nastąpiła ostateczna likwidacja grupy tynieckiej.

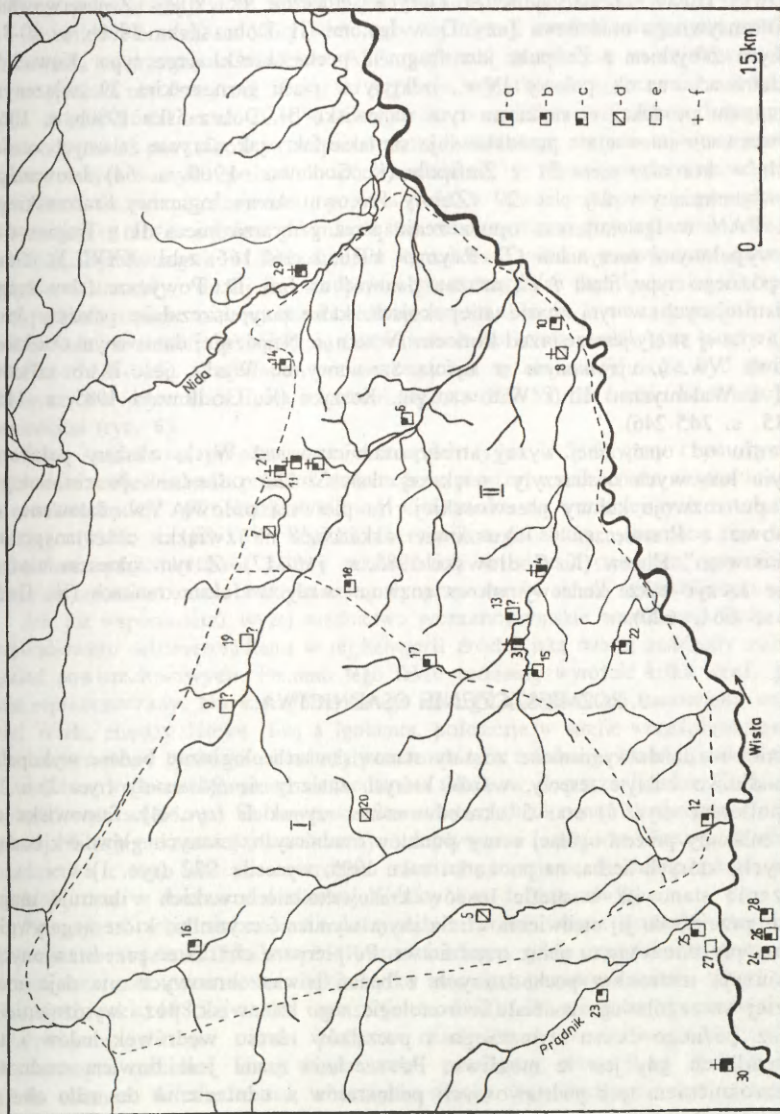
Według ustaleń Kazimierza Godłowskiego w wyróżnionym przez tego autora małopolskim skupieniu osadnictwa nad górną Wisłą, w rejonie Krakowa obserwujemy jego ciągłość od młodszego okresu przedrzymskiego do początku okresu wędrówek ludów (K. Godłowski 1985, s. 127). Taki jest obraz tego skupienia widziany z perspektywy całości jego rozwoju. Na pytanie do jakiego stopnia różni się on w szczegółach trudno jest obecnie odpowiedzieć. Wobec wymienionych wyżej uwarunkowań wynikających głównie ze stanu źródeł oraz braku opracowań monograficznych odkrytych osad, należy zachować dużą ostrożność przy próbach interpretacji chronologii osadnictwa i jego dynamiki. W związku z tymi faktami przedstawione niżej wnioski mogą mieć jedynie charakter hipotetyczny.

Zaobserwowano, że początek wczesnej fazy okresu rzymskiego (stadium B1) zaznacza się wyłącznie jako kontynuacja na ogół intensywniejszego osadnictwa z młodszego okresu przedrzymskiego (z rozważań tych należy oczywiście wykluczyć pojedyncze znaleziska grobowe). Zwraca uwagę dość znaczna ilość takich stanowisk, przy czym często nie kontynuują się one do późnego okresu rzymskiego. Wśród nich należy wymienić cmentarzyska w Górcie Stogniowskiej, Michałowicach i Stradowie oraz być może także w Gniazdowicach (ryc. 5).

Intensywne osadnictwo okresu późnorzymskiego poprzedza częściej dobrze rozwinięta faza B2 (przy braku wyróżnialnych zabytków z fazy B1), co widoczne jest na lepiej rozpoznanych osadach w Igołomi (H. Dobrzańska 1990b, s. 14-15), w Nowej Hucie – Mogiła i Nowej Hucie – Pleszowie, st. 17-20 (Zbiory Muzeum Archeologicznego w Krakowie, Oddział w Nowej Hucie, które mi łaskawie udostępniono) oraz być może w Goszycach, chociaż ta ostatnia charakteryzuje się nieporównywalnie mniejszym stopniem przebadania niż dwie poprzednie.

Trudności w rozróżnieniu materiałów fazy C2 i D, w przypadku braku ewidentnych wskaźników chronologicznych (por. K. Godłowski 1985, mapy 6 i 9), utrudniają charakterystykę końcowego etapu rozwoju osadnictwa, w szczególności zaś określenie czasu jego zaniku. Śledząc to zjawisko na obszarze lessów krakowsko-miechowskich należałoby zwrócić uwagę na brak większej ilości późnych wyznaczników chronologicznych (faza D) na dobrze rozpoznanych wykopaliskowo stanowiskach położonych w strefie osadniczej nad Wisłą, na wschód od Krakowa (np. Nowa Huta – Mogiła, Nowa Huta – Pleszów, Igołomia oraz przypuszczalnie Zofipole). Udział obiektów lub dobrze datujących zabytków z fazy D, w stosunku do całości znanych z tych osad materiałów późnorzymskich, jest niewielki, co także warto odnotować

Ryc. 5. Cmentarzyska i pojedyncze pochówki.

I - Wyżyna Miechowska; II - Działy Proszowskie; a - młodszy okres przedrzymski; b - okres wczesnorzymski; c - późny okres rzymski; d - okres rzymski; e - kultura przeworska (?); f - cmentarzyska (por. Aneks 3). Rys. I. Jordan

Fig. 5. Cemeteries and single graves.

I-II - Miechów and Proszowice Uplands; a - Late Pre-Roman period; b - Late Roman period; c - Przeworsk Culture; d - Roman period; e - Przeworsk Culture; f - cemeteries (see annex 3/

zważywszy na długotrwałość tej fazy. I tak wśród ponad 30 egzemplarzy fibul, znanych z osady w Mogile, st. 1, dominują zapinki AV oraz późne formy AIV a w grupie AVI brak zdecydowanie późnych egzemplarzy. Wśród licznych sprzączek do pasa, pochodzących z Ple-szowa, st. 17-19, do rzadkości należą późne typy z pogrubioną ramą a w grupie dwudziestokilku fibul dominują wcześniejsze typy, przy braku późnych form AVI (Zbiory MAK. Oddział w Nowej Hucie, za udostępnienie których serdecznie dziękuję). Zaobserwowano również brak intensywnego osadnictwa fazy D w Igołomi (H. Dobrzańska 1990b, s. 80-81, 83). Najmłodszym zabytkiem z Zofipola jest fragment pucharka szklanego typu „Kowalki”, który można datować na ok. połowy IV w., odkryty w piecu garncarskim 29 związanym z końcowym etapem produkcji ceramiki na tym stanowisku (H. Dobrzańska 1990b, s. 106). Wobec tych obserwacji interesująco przedstawiają się takie fakty jak ukrycie żelaznych części narzędzi ornych w komorze pieca 31 z Zofipola (K. Godłowski 1960, s. 64) datowanego podobnie jak wspomniany wyżej piec 29 (Zbiory Pracowni Archeologicznej Krakowskiego Oddziału IAiE PAN w Igołomi) oraz opuszczenie przez garncarza pieca II z Tropiszowa, wypełnionego wypalonymi naczyniami (T. Reyman 1936, s. 165-166, tabl. XXVII:3), który na podstawie późnego typu fibuli AVI można datować na fazę D. Powyższe fakty mogą świadczyć o istniejących w tym czasie niepokojach, które przypuszczalnie położyły kres osadnictwu omawianej strefy jeszcze przed końcem IV w. n. e. Najpóźniej datowanym obiektem (pierwsza połowa V w.), ujawnionym u ujścia Szreniawy do Wisły, jest skarb solidów Teodozjusza II i Walentyjana III z Witowa, gm. Koszyce (K. Godłowski 1985, s. 116; A. Kunisz 1985, s. 245-246).

W odróżnieniu od omówionej wyżej strefy osadnictwa nad Wisłą obszary położone w głębi wyżyn lessowych dostarczyły większej ilości źródeł odnośnie do chronologii końcowego etapu rozwoju kultury przeworskiej. Na pierwszą połowę V w. datowane są groby szkieletowe z Przemęczan i Jakuszowic wskazujące na związki omawianego tu obszaru z „państwem” Hunów (K. Godłowski 1985, s. 116-117). Z tym okresem można przypuszczalnie łączyć także końcowy okres rozwoju osady w Jakuszowicach (K. Godłowski 1991, s. 664, 670).

3. ROZMIESZCZENIE OSADNICTWA.

W poprzednim rozdziale wymienione zostały stanowiska archeologiczne badane wykopaliskowo i przypadkowo odkryte zespoły, wśród których znalazły się 24 osady (ryc. 2) i 22 stanowiska sepulkralne (ryc. 5) oraz 5 skarbów monet rzymskich (ryc. 4). Stanowiska te tworzą jednak znikomy procent ogólnej sumy punktów osadniczych, znanych głównie z badań powierzchniowych, których liczba, na początku roku 1995, wynosiła 932 (ryc. 1).

Rozmieszczenie stanowisk w strefie lessów krakowsko-miechowskich ilustruje mapa (ryc. 6). Zanim przejdę do jej omówienia chciałabym wymienić czynniki, które negatywnie oddziałują na prezentowany tu obraz osadnictwa. Po pierwsze charakter przedstawionych źródeł z dominacją materiałów pochodzących z badań powierzchniowych nie daje możliwości bardziej szczegółowego podziału chronologicznego stanowisk, poza wyróżnieniem wczesnego oraz późnego okresu rzymskiego i początków okresu wędrówek ludów i to tylko w przypadkach gdy jest to możliwe. Powszechnie znana jest bowiem trudność związana z rozróżnieniem tych podstawowych podokresów w odniesieniu do mało charakterystycznej ceramiki lepionej ręcznie, która w tego rodzaju materiałach występuje najczęściej. Dysproporcja w chronologii poszczególnych punktów osadniczych wynika także bezpośrednio ze zbyt ogólnego datowania materiałów przez niektórych autorów opracowanych arkuszy AZP, np. jedynie na okres trwania kultury przeworskiej, bez jakiegokolwiek próby jej uściślenia (por. arkusze 96-61 i 97-60). Zarówno ten fakt, jak i generalnie mniej intensywne, choć dość liczne, osadnictwo okresu wczesnorzymskiego,

co można zaobserwować na przykładzie stanowisk badanych wykopaliskowo (ryc. 2, 5), decydują o jego obrazie. Tak więc na pewno przesadnie dominuje okres późnorzymski, łatwo wyróżnialny w tej części Małopolski dzięki częstej obecności ceramiki wykonanej na kole pojawiającej się już w jego początkach (H. Dobrzańska 1982, s. 92). Z drugiej strony należy jednak pamiętać, że był to czas największego rozkwitu gospodarczego kultury przeworskiej oraz rozwoju jej osadnictwa (K. Godłowski 1985, s. 117, 153).

Innym problemem, na który warto przy tej okazji zwrócić uwagę, jest sztuczne tworzenie stanowisk towarzyszące badaniom AZP, poprzez rozdzielanie materiałów odkrytych blisko siebie (często nie dalej niż 50 m) co sugeruje wyjątkowe zagęszczenie osadnictwa na mapie (por. arkusz 96-61 oraz 102-59). Uwaga ta, w naszym przypadku, dotyczy arkuszy AZP wykonanych w początkowym etapie wprowadzania tego systemu rejestracji stanowisk. Częściowo z tych samych powodów spore zakłócenia w obrazie osadnictwa, dokumentowanego w ramach omawianego systemu, pojawiają się w strefie intensywnej produkcji garncarskiej. Obserwację tę można odnieść głównie do stanowisk zawierających wyłącznie ceramikę wykonaną na kole, usytuowanych w bezpośrednim sąsiedztwie osad z pracowniami garncarskimi, które zwykle dostarczały dużej ilości odpadów produkcyjnych (np. Igołomia, Zofipole). W takich przypadkach istnieje więc niebezpieczeństwo, że stanowiska te nie są pozostałością oddzielnych osiedli, ale ich materiały wiążą się bezpośrednio ze strefą produkcyjną osady (H. Dobrzańska 1990b, s. 115-116). Przykładem potwierdzającym tę obserwację może być duże zagęszczenie osadnictwa w rejonie Zofipola i Igołomi (arkusz 102-59) tak bardzo kontrastujące z terenami sąsiednimi (ryc. 6).

Ślady osadnictwa przedstawiono na mapach (ryc. 2, 5, 6), przy czym rycina 6 obrazuje wszystkie zarejestrowane punkty. Zamieszczone poniżej wyniki oparto na powiększonej, głównie o rezultaty badań AZP, bazie źródłowej w stosunku do wcześniejszych ustaleń Jacka Rydzewskiego (1986, s. 158-167). Wyniki obserwacji tego autora, odnoszące się do wyboru stref zasiedlenia przez ludność kultury przeworskiej w okresie rzymskim, generalnie nie uległy zmianie natomiast nowe odkryte materiały przyczyniły się do ich uściślenia.

Jak już wspomniano wyżej osadnictwo wczesnorzymskie omawianej kultury nie znalazło prawidłowego odzwierciedlenia w tej kategorii źródeł jaką tworzą materiały zebrane w trakcie badań powierzchniowych. Pomimo tego faktu możemy wyróżnić kilka stref, gdzie ten okres jest reprezentowany. Na szczególną uwagę zasługują dość liczne stanowiska wczesnorzymskie nad Wisłą, między Nową Hutą a Igołomią, położone w strefie wcześniejszego intensywnego osadnictwa grupy tyńskiej i kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego. Ślady osadnictwa wczesnorzymskiego stwierdzono także w dorzeczu Potoku Kościelnickiego, na południowy-wschód, od Kocmyrzowa. Stosunkowo dużo stanowisk zarejestrowano w dorzeczu górnej Nidzicy oraz nad jej lewobrzeżnymi dopływami Jakubówką i Sancygniówką. Pozostałości osadnictwa z tego okresu stwierdzono również w rejonie Stradowa, gdzie ma ono starsze tradycje, oraz w dorzeczu środkowej Nidzicy i nad Małoszówką.

Intensywne osadnictwo, charakteryzujące późny okres rzymski, koncentrowało się głównie na obszarze Płaskowyżu Proszowickiego, gdzie wyraźnie wiązało się ono z dolinami rzek, natomiast w niewielkim tylko stopniu opanowana została Wyżyna Miechowska (J. Rydzewski 1986, s. 161 ryc. 20, s. 162). W stosunku do okresu poprzedniego obserwujemy wzrost ilości punktów osadniczych w strefie nad Wisłą, na dobrze zachowanym odcinku lewej terasy rzeki, pomiędzy Nową Hutą a Brzeskiem Nowym, gdzie odkryto dziesięć osad, z których osiem było badanych wykopaliskowo. Oprócz nich spotykamy też ślady mniejszych osiedli lub miejsca występowania późnorzymskiej ceramiki na powierzchni ziemi (H. Dobrzańska 1990b, s. 109 ryc. 27). Analizując tę strefę nietrudno zauważyć pewną dysproporcję w gęstości osadnictwa między jej wschodnią a zachodnią częścią. Osadnictwo do Potoku Kościelnickiego jest rzadsze, głównie z powodu silniejszego zniszczenia i zabudowy. Być może wśród odkrytych tu stanowisk, datowanych ogólnie na okres rzymski, niektóre zawierały również materiały z późnej

jego fazy. Na wschód od Potoku Kościelnickiego stanowiska późnorzymskie są liczniejsze, przy czym trzeba pamiętać o wymienionych wcześniej uwarunkowaniach tego zjawiska, biorąc pod uwagę charakter źródeł pochodzących z badań powierzchniowych i występowanie osad z rozwiniętą produkcją ceramiki. Warto odnotowania jest fakt, że przeciętne odległości między wspomnianymi wyżej dużymi osiedlami wynoszą od 1,5 do 2,5 km. Pewną regularność obserwujemy także w rozmieszczeniu pozostałych punktów, występujących w grupach liczących po kilka stanowisk (J. Rydzewski 1986, s. 162-163; H. Dobrzańska 1990b, s. 16). Strefę nadwiślańską, od gęsto zasiedlonego obszaru doliny Szreniawy, oddziela pas rzadkiego osadnictwa, związanego z lokalnymi potokami, przy czym wyjątkiem jest tu górne dorzecze Potoku Kościelnickiego z wyraźną koncentracją punktów osadniczych (ryc. 6).

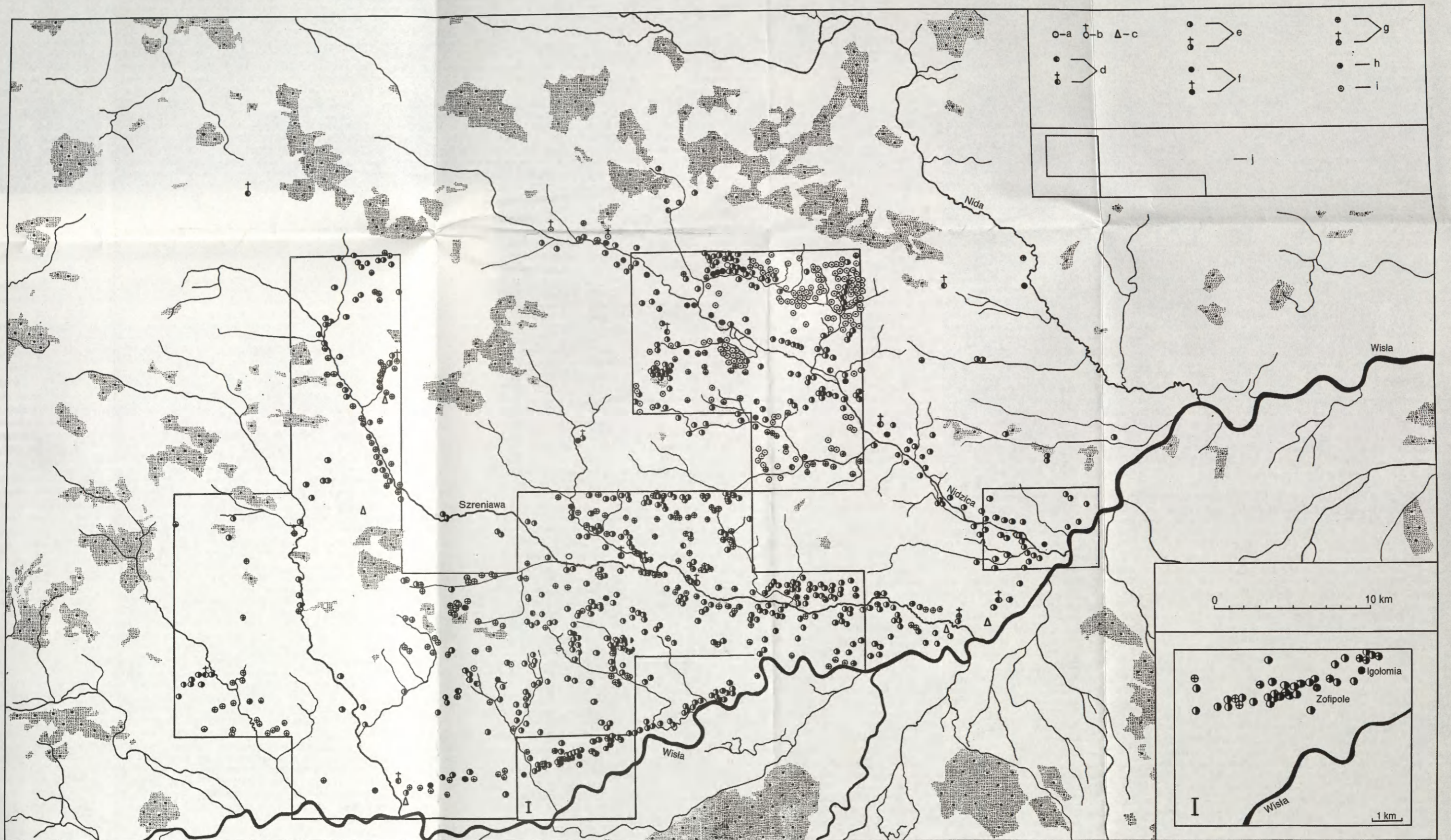
Szczególnie bogato w późnym okresie rzymskim prezentuje się obszar dorzecza dolnej Szreniawy, skąd znamy liczne stanowiska związane ze starszym osadnictwem kultury przeworskiej (np. cmentarzyska w Górcie Stogniowskiej i Gniazdowicach oraz osada w Bobinie). Obserwuje się tu dominację trwałych osad koncentrujących się w obrębie doliny rzecznej, zajmujących brzeżne partie terasy nadzalewowej. Na tym terenie można wyróżnić kilka zgrupowań stanowisk oddzielonych od siebie pustką osadniczą lub obszarem rzadko zasiedlonym. Mniej trwałe charakter mają ślady osadnictwa w pobliskich partiach wysoczyzny, świadczące o silnej penetracji tego obszaru w późnym okresie rzymskim. Opisane tu wyniki obserwacji nie są widoczne na zbyt ogólnej mapie w skali 1 : 100 000, natomiast są one uchwytnie na mapach o większej skali (H. Dobrzańska 1992, s. 200, 205, ryc. 9). Gęste osadnictwo zarejestrowano także w dolnym dorzeczu Ściekła, lewobrzeżnego dopływu Szreniawy, które koncentrowało się na jego lewym brzegu. Szereg punktów, znacznie oddalonych od doliny rzeki, znajduje się już na obszarze wyżynnym. Z bogatym osadnictwem w strefie dolnego brzegu Szreniawy, na terenie Działów Proszowskich kontrastuje ubogo zasiedlony obszar w jej środkowym i górnym biegu, gdzie stanowiska zajmują partie przykrawędne wąskiej doliny rzeki przecinającej Wyżynę Miechowską. W tej części krajobrazu wyżynnego osadnictwo koncentruje się na prawym brzegu Szreniawy oraz nad jej lewobrzeżnymi dopływami. Na Wyżynie Miechowskiej wyjątkowo słabo zasiedlona była również dolina Dłubni (ryc. 6).

W związku z brakiem opracowania źródeł niewiele możemy powiedzieć o terenie międzyrzecza Szreniawy i Nidzicy, gdzie aktualnie prowadzone są badania powierzchniowe. Według informacji prowadzącego tam badania Krzysztofa Tuni odkrywane są liczne stanowiska z omawianego okresu. Przymuszczalnie obszar ten był gęściej zasiedlony niż międzyrzecze Wisły i Szreniawy.

Bogate osadnictwo z późnego okresu rzymskiego obejmuje także całe dorzecze Nidzicy. Niestety, w związku ze zbyt ogólnie podawaną chronologią dużej ilości stanowisk określonych jedynie jako należące do kultury przeworskiej, bez weryfikacji materiałów bliższa charakterystyka tego osadnictwa nie jest możliwa (por. arkusze 96-61, 97-60, 98-61). Ponieważ tereny z tak datowanymi stanowiskami kontrastują z sąsiednimi obszarami, gdzie osadnictwo późnorzymskie jest licznie reprezentowane, można więc przypuszczać, że wśród punktów przypadających na kulturę przeworską znajdują się także obiekty z późnego okresu rzymskiego. W związku z powyższym warto powołać się na starszą, wprawdzie znacznie uboższą pod względem ilości znalezisk mapę, ale jednoznacznie dokumentującą osadnictwo późnorzymskie prawie w całym dorzeczu Nidzicy (J. Rydzewski 1986, s. 161 ryc. 20).

Brak większych akcji poszukiwawczych w międzyrzeczu Nidzicy i Nidy powoduje konieczność wyłączenia tego terenu z przedstwionych tu rozważań. Biorąc pod uwagę sąsiedztwo bogatego osadnictwa nad Nidzicą oraz rezultaty badań powierzchniowych prowadzonych na przełomie lat 50-tych i 60-tych nad Nidą (E. Dąbrowska 1961; 1964; 1965) nie ma podstaw do przypuszczeń, że obszar ten, charakteryzujący się dobrze rozwiniętą siecią prawobrzeżnych dopływów Nidy, w omawianym tu okresie był słabo zasiedlony.

Ryc. 6. Osadnictwo z okresu rzymskiego na obszarze wyżyn lessowych zachodniej Małopolski.

a – osady i znaleziska luźne; b – cmentarzyska i pojedyncze pochówki; c – wczesny okres rzymski; d – późny okres rzymski; e – wczesny i późny okres rzymski; f – okres rzymski z wyróżnioną jego późną fazą; g – okres rzymski; h – stanowiska datowane ogólnie na kulturę przeworską; i – obszar objęty badaniami AZP; j – granice arkuszy AZP. Rys. I. Jordan.

Fig. 6. Roman period settlement on the loess Uplands in western Little Poland:

a – settlements and stray finds; b – cemeteries and single graves; c – Early Roman period; d – Late Roman period; e – Early and Late Roman period; f – Roman period; g – Roman period; h – Roman period and Late Roman period; i – Przeworsk Culture; j – AZP survey.

Rozmieszczenie osadnictwa w późnym okresie rzymskim uzupełniają mapy ze znaleziskami monet z tego czasu (A. Kunisz 1985, s. 15-17, mapy 4-6; K. Godłowski 1985, mapy 8, 9).

W ramach scharakteryzowanych wyżej stref osadnictwa kultury przeworskiej wyodrębniono mniejsze zgrupowania stanowisk, przy czym na uwagę zasługują występujące na obszarach gęsto zasiedlonych skupiska punktów osadniczych, które zajmują powierzchnię około 2 do 4 km² (J. Rydzewski 1986, s. 164-165). Są one często związane z większymi osadami, jak to ma miejsce w strefie nad Wisłą lub nad dolną Szreniawą, o czym wspomniano już wyżej. Skupiska te mogą być interpretowane jako bliżej nieokreślone jednostki strukturalne sieci osadniczej zamieszkującej ten teren ludności. Mają one duże znaczenie dla planowania badań mikroregionalnych, które w przyszłości pozwolą na rozpoznanie struktury i funkcji tych wyróżnionych skupisk (mikroregionów) w wyniku zastosowania metody wykopaliskowej (J. Rydzewski 1986, 163-166, 182-183, tam dalsza literatura). Podjęcie tych prac jest istotne także dla poznania zagadnień demograficznych (K. Godłowski 1985, s. 134-135). Dla całego okresu rzymskiego obserwuje się silny związek osadnictwa z dolinami rzek, gdzie koncentruje się ono na terasach nadzalewowych, wybierając formy rozwinięte morfologicznie, i obejmuje ich partie przykrawędne. Najpełniejszymi danymi dysponujemy dla późnego okresu rzymskiego. Obserwujemy wówczas sporadyczne występowanie osad także i w głębi wyżyn lessowych, gdzie związane były na ogół z dobrze wykształconymi dolinami potoków. Liczne pozostałości niestabilnego osadnictwa w strefie wyżynnej wskazują jedynie na silną penetrację tego obszaru (J. Rydzewski 1986, s. 166-167). W tym okresie pojawiają się również nieliczne osady położone w dolinach zalewowych rzek.

4. ZAKOŃCZENIE.

Do głównych postulatów warunkujących dalszy rozwój badań nad kulturą przeworską z obszaru zachodniomałopolskich wyżyn lessowych należy publikacja istniejących źródeł archeologicznych, które pochodzą z dawnych badań, w szczególności zaś opracowanie monografii dużych osad zlokalizowanych w dolinie Wisły, na wschód od Krakowa – Mogiła, Pleszów, Zofipole oraz w głębi wyżyn lessowych – Dalewice, Pełczyska (ryc. 2). Istotne znaczenie dla badań nad chronologicznym i terytorialnym rozwojem kultury przeworskiej będą miały również publikacje, położonych w pobliżu zachodniej i wschodniej peryferii omawianego terytorium, cmentarzysk w Kryspinowie i Kobylnikach (ryc. 5).

W odróżnieniu od dobrze zbadanej pod względem archeologicznym strefy osadnictwa nad Wisłą obszary położone w głębi wyżyn lessowych są słabo rozpoznane. Mała ilość badanych wykopaliskowo stanowisk kontrastuje tu z dużym zagęszczeniem śladów osadnictwa w dorzeczu dolnej Szreniawy oraz Nidzicy. Można więc przypuszczać, że te właśnie obszary były głównym terytorium zajęтым przez kulturę przeworską (ryc. 6). W związku z powyższym istnieje więc pilna potrzeba intensyfikacji prac wykopaliskowych na terenach w głębi wyżyn lessowych, zwłaszcza, że ich dużą wartość naukową potwierdziły ostatnio badania osady w Jakuszowicach, a także osiedli w Bobinie i Mysławczycach. Postulat ten ma znaczenie także wobec obserwacji dokonanych odnośnie do wyróżniającej się strefy osadnictwa nad Wisłą (por. rozdz. 2 i 3) z osadami o charakterze wiejskim, na których stwierdzono pozostałości wyspecjalizowanej wytwórczości rzemieślniczej. Inne cechy charakterystyczne dla tego rejonu to brak cmentarzysk oraz dość wczesny zanik osadnictwa, który przypuszczalnie nastąpił przed końcem IV w., być może w związku z wydarzeniami mającymi miejsce w roku 375. W odróżnieniu od tej strefy obszary położone w głębi wyżyn lessowych charakteryzuje nie tylko większa gęstość osadnictwa ale także dłuższe jego przetrwanie, do pierwszej połowy V w. (por. rozdz. 2).

Dla prawidłowego rozpoznania charakteru osadnictwa strefy wysoczyzny niezbędne jest podjęcie badań wykopaliskowych na położonych w jej obrębie stanowiskach. Jaki rodzaj zmian

zachodzących w kulturze przeworskiej odzwierciedla zasiedlenie i eksploatacja tej strefy? Czy jest on świadectwem intensywnego osadnictwa, wykorzystującego nawet niezbyt dogodne tereny? A jeżeli tak, to jakie są tego przyczyny? Jaki miały udział w kształtowaniu tego zjawiska czynniki gospodarcze, demograficzne oraz polityczne związane z przemieszczaniem się ludności w kierunku południowym w związku z ze zmianą północno-wschodniego zasięgu kultury przeworskiej na przełomie okresu wczesno- i późnorzymskiego?

Istotne znaczenie ma dla nas podjęcie badań mikroregionalnych, które umożliwiłyby dokonanie właściwej charakterystyki chronologii, struktury i funkcji skupisk osadniczych, jak również, wobec braku cmentarzysk, pozwoliłyby na dokonanie rekonstrukcji demograficznych (por. rozdz. 3).

Jednym z ważnych zagadnień związanych z kulturą przeworską na obszarze lessów krakowsko-miechowskich są jej relacje chronologiczne i terytorialne z grupą tyniecką przypadające na młodszy okres przedrzymski i początek wczesnego okresu rzymskiego. Wyjaśnienie tych stosunków, jak również intensyfikacja badań nad kwestią „oddziaływań” Hunów oraz nad złożoną problematyką upadku kultury przeworskiej (por. rozdz. 2) należą do istotnych postulatów badawczych.

Do najistotniejszych postulatów należy podjęcie studiów nad organizacją przestrzeni osad, ich chronologią „wewnętrzną” i dynamiką rozwoju, a także nad wielkością zamieszkujących je grup ludzkich, strukturą gospodarki w powiązaniu z badaniem uwarunkowań wynikających z charakteru zajmowanego środowiska naturalnego.

Wymieniona już wcześniej w literaturze propozycja opracowania wyspecjalizowanych rzemiosł, zwłaszcza produkcji żelaza i garncarstwa (R. Madyda-Legutko, P. Kaczanowski 1986, s. 106) ma moim zdaniem istotne znaczenie o ile będzie realizowana równoległe z opracowywaniem całości problematyki macierzystej osady. Program szczegółowych studiów nad rozwojem rzemiosł i wytwórczością domową, z uwzględnieniem analiz specjalistycznych, powinien w pierwszym rzędzie objąć takie dziedziny jak garncarstwo, produkcja żelaza i jego obróbka oraz odlewnictwo i kowalstwo brązu a także innych metali kolorowych.

Duże znaczenie dla poznania stosunków handlowych będzie miało opracowanie importów z prowincji rzymskich, zwłaszcza pochodzących z najnowszych badań wykopaliskowych (osada w Jakuszowicach) w tym najliczniej reprezentowanych monet (m.in. występują emisje z końca IV i początku V w.). Omawiany obszar dostarczył znacznej ilości fragmentów naczyń *terra sigillata* znalezionych w osadach, a więc niezniszczonych w odróżnieniu od na ogół silnie przepalonych fragmentów z cmentarzysk. Mogą one stanowić wartościowe źródło do badań nad identyfikacją warsztatów tej ceramiki.

W związku z niewielką liczbą odkryć obiektów sepulkralnych, w stosunku do gęstej sieci osad, należałoby zaproponować stworzenie specjalnego programu badań cmentarzysk, obejmującego weryfikację wszystkich stanowisk, co do których posiadamy informacje o odkryciu pojedynczego grobu lub innych materiałów sugerujących obecność cmentarzyska. Ważne znaczenie miałyby w tym programie, często pomijane w badaniach AZP, wywiady z właścicielami lub użytkownikami ziemi, na której dokonano odkrycia. Forma wywiadu, w naszym przypadku, jest na ogół jedyną drogą prowadzącą do identyfikacji cmentarzyska. Wyniki realizacji takiego programu mogłyby przyczynić się do rozstrzygnięcia dyskusyjnej kwestii charakteru obiektów sepulkralnych na omawianym tu terenie.

Obszary zajęte przez kulturę przeworską na lessach krakowsko-miechowskich są częścią większego ośrodka osadniczego, który w kierunku wschodnim sięga poza Nidę, w kierunku południowym natomiast obejmuje międzyrzecze Wisły i Raby oraz rejon ujścia Dunajca (K. Godłowski 1985, mapy 4-7). Dalsze badania kultury obszaru zachodniomałopolskich wyżyn lessowych w okresie rzymskim powinny także określić jej charakter w stosunku do terenów sąsiednich ze wskazaniem na podobieństwa i odrębności.

Institut Archeologii i Etnologii PAN
w Krakowie

BIBLIOGRAFIA

Wykaz stosowanych skrótów

- Informator – Informator Archeologiczny, Warszawa
- PA – Prace Archeologiczne, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków
- PZP – Prahistoria Ziem Polskich, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk
- Spr. PAU – Sprawozdania z czynności i posiedzeń PAU, Kraków
- ZBPS Spr. – Zespół Badań nad Polskim Średniowieczem Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej. Sprawozdania, Warszawa.
- Bartys J.
- 1936a *Osada z wczesnego okresu wpływów kultury prowincjonalno – rzymskiej w Goszycach, pow. miechowski*, Prz. Arch., V, s. 104 – 107.
- 1936b *Materiały prehistoryczne z Goszyc, pow. miechowski*, Prz. Arch., V, s. 181-185.
- Bazie ich M.
- 1983 *Trzydzieści lat badań Oddziału Muzeum Archeologicznego w Nowej Hucie*, Mat. Arch. NH, VII, s. 75-99.
- Buratyński S.
- 1970 *Dwudziestolecie badań archeologicznych na terenach Huty im. Lenina i Nowej Huty*, Spraw. Arch., XXII, s. 253-270.
- 1976 *Rzemieślnicza produkcja ceramiki siwej, toczonej z okresu wpływów rzymskich w Nowej Hucie i Igotomi*, [w:] *Kultury archeologiczne i strefy kulturowe w Europie Środkowej w okresie wpływów rzymskich*, PA, 22, s. 89-112, Kraków.
- Dąbrowska E.
- 1961 *Sprawozdanie z badań powierzchniowych w 1959 r. w dorzeczu dolnej Nidy*, Spraw. Arch., XIII, s. 207-216.
- 1964 *Sprawozdanie z badań powierzchniowych przeprowadzonych w 1960 roku w dorzeczu Nidy*, Spraw. Arch., XVI, s. 382-392.
- 1965 *Sprawozdanie z badań powierzchniowych przeprowadzonych w dolinie dolnej Nidy w 1961 roku*, Spraw. Arch., XVII, s. 317-324.
- Dobrzańska H.
- 1982 *Ceramika toczona jako wyraz zmian zachodzących we wczesnej fazie późnego okresu rzymskiego* Scripta Archaeologica, 2 (Znaczenie wojen markomańskich dla państwa rzymskiego i północnego Barbaricum) s. 90-98.
- 1990a *Osada z późnego okresu rzymskiego w Igotomi, woj. krakowskie. Część I. Materiały*, Wrocław.
- 1990b *Osada z późnego okresu rzymskiego w Igotomi, woj. krakowskie. Część II*, Kraków.
- 1992 *The Site at Mysławczyce, Cracow Province, against the Background of the Roman Period Settlement in the Lower Szreniawa Basin* [w:] *Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter. Materialien des III. Internationalen Symposiums: Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Mitteldonaugebiet*. Kraków-Karniowice 3-7. Dezember 1990, Kraków, s. 197-206.
- Flis J.
- 1956 *Szkic fizyczno-geograficzny Niecki Nidziańskiej*, Czasopismo Geograficzne, 27, s. 123-160.
- Gajewski L.
- 1962 *Osada z okresu rzymskiego w miejscowości Seselów, pow. Kazimierza Wielka, WA, XXVIII*, s. 295-296.

- 1974 *Odkrycia i wykopaliska archeologiczne w Ciuslicach, pow. Kazimierza Wielka, Spraw. Arch., XXVI, s. 73-90.*
- Gizbert W., Woźniak Z.
1964 *Rolnicza osada w Nowej Hucie – Mogiła, Mat. Arch., V, s. 69-81.*
- Godłowski K.
1959 *Nowe materiały z okresu późnolateńskiego i rzymskiego z Małopolski, WA, XXVI/4, s. 337-338.*
- Godłowski K.
1960 *Źródła archeologiczne do dziejów rolnictwa w Polsce i stan ich opracowania [w:] Studia z dziejów gospodarstwa wiejskiego, III/1, Warszawa, s. 7-122.*
1961 *Kultura przeworska [w:] Pradzieje powiatu krakowskiego II, PA, 2, Kraków, s. 137-212.*
1970 *The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe, PA, 11, Kraków.*
1977 *Das Gräberfeld in Kryspinów bei Kraków und seine Bedeutung für den Übergang zwischen der Latien – und der römischen Kaiserzeit in Kleinpolen, [w:] Symposium: Ausklang der der Latne – Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet, Bratislava, s. 59-80.*
1981 *Kultura przeworska. Formy i wyposażenie grobów, PZP, V, s. 106-120.*
1985 *Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej i środkowej Polsce w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim, Prace Komisji Archeologicznej, 23, Wrocław.*
1986 *Jakuszowice, eine Siedlung der Bandkeramik, älteren Bronzezeit, jüngeren vorrömischen Eisenzeit, Römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit in Südpolen, Die Kunde, NF 37, s. 103-132.*
1991 *Jakuszowice – a multi – period settlement in southern Poland, Antiquity, 65, s. 662-675.*
1992 *Jakuszowice, Woivodschaft Kielce, Gemeinde Kazimierza Wielka, Fundstelle 2, Siedlung der Trzciniac und Przeworsk – Kultur und des Mittelalters, Recherches Archéologiques de 1990, Kraków, s. 36-53.*
- Godłowski K., Madyda R.
1976 *Kraków – Kryspinów (A cemetery from the late la Tene and Roman period, Recherches Archéologiques de 1975, s. 27-33.*
- Górski J., Zajac M.
1994 *Opracowanie arkusza AZP 101-59. Maszynopis wraz z dokumentacją w archiwum Konserwatora Zabytków Archeologicznych woj. krakowskiego w Muzeum Archeologicznym w Krakowie.*
- Gromnicki J.
1958 *Badania w miejscowości Dalewice, pow. Proszowice, WA, XXV, s. 363-365.*
1959 *Sprawozdanie z badań w Dalewicach, pow. Proszowice z 1957 r., Spraw. Arch., VII, s. 25-33.*
1962 *Sprawozdanie z badań osady z okresu lateńskiego i rzymskiego w Dalewicach, pow. Proszowice, w latach 1958 i 1960, Spraw. Arch., XIV, s. 118-124.*
- Hachulska-Ledwos R.
1966 *Grób szkieletowy z okresu wpływów rzymskich odkryty koło kopca Wandy (Kraków – Nowa Huta), Mat. Arch., VII, s. 151-154.*
1991 *Materiały z okresów lateńskiego i wpływów rzymskich ze stanowiska I w Krakowie – Nowej Hucie (Mogiła). Część I, Mat. Arch. NH, XIV, s. 83-144.*
- InformatoR
1971 *Badania 1970, Kobylniki, s. 122-123.*
1972 *Badania 1971, Kobylniki, s. 136.*
1987 *Badania 1986, Zofipole, s. 110-111.*

- Jamka R.
 1947 Grób z okresu rzymskiego z Malkowic pow. pińczowski, Światowit, XVIII, Warszawa, s. 179-192.
 1963 *Zespół grobowy kultury przeworskiej ze Stradowa, pow. Kazimierza Wielka*, Mat. Arch., IV, s. 299-302.
 1966a *Materiały z okresu rzymskiego z Pogwizdowa pow. miechowski*, *Sbornik Národního Muzea v Praze*, Praha, 20, s. 163-164.
 1966b *Ciekawe materiały kultury przeworskiej z Rosiejowa, pow. Pińczów*, Mat. Arch., VII, s. 155-157.
- Kaczanowski P., Madyda-Legutko R.
 1986 *Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem rzymskim w Małopolsce [w:] Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem wpływów rzymskich w Polsce*, Kraków, s. 89-119.
- Kaczanowski P., Madyda-Legutko R., Poleski J.
 1984a *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Górcie Stogniowskiej koło Proszowic*, Spraw. Arch., XXXVI, s. 83-121.
 1984b *Michałowice, Woiwodschaft Kielce, Gemeinde Czarnocin (Brandgräberfeld der Przeworsker – Kultur)*, *Recherches Archéologiques de 1982*, Kraków, s. 34-37.
- Kondracki J.
 1965 *Geografia fizyczna Polski*, Warszawa.
- Krauss A.
 1966 *Dwudziestolecie służby konserwatorskiej ośrodka krakowskiego*, Mat. Arch., VII, s. 287-294.
- Krauss J.
 1970 *Wielokulturowe stanowisko w Kowali, pow. Proszowice*, Mat. Arch., XI, s. 157-166.
- Kruk J.
 1969 *Badania poszukiwawcze i weryfikacyjne w dorzeczu Dłubni*, Spraw. Arch., XXI, s. 347-373.
 1970a *Z zagadnień metodyki badań poszukiwawczych*, Spraw. Arch., XXII, s. 445-456.
 1970b *Badania poszukiwawcze i weryfikacyjne w górnym i środkowym dorzeczu Szreniawy*, Spraw. Arch., XXII, s. 271-294.
- Kubicha J.
 1992 *Historia i stan badań nad okresem lateńskim zachodniomałopolskiej wyżyny lessowej*. Maszynopis referatu wygłoszonego na konferencji „Historia i stan badań nad prehistorią i średniowieczem zachodniomałopolskiej wyżyny lessowej”, Igotomia, marzec 1992.
- Kunisz A.
 1985 *Znaleziska monet rzymskich z Małopolski*, *Biblioteka Archeologiczna*, 30, Wrocław.
- Liguzińska-Kruk Z.
 1982 *Poszukiwania archeologiczne w dorzeczu górnej Nidzicy*, Spraw. Arch., XXXIII, s. 191-214.
- Machnik J.
 1957 *Sprawozdanie z badań powierzchniowych lewobrzeżnej terasy Wisły na odcinku Igotomia – Sandomierz*, Spraw. Arch., IV, s. 151-167.
- Machnikowie A. i J., Kaczanowski K.
 1987 *Osada i cmentarzysko z wczesnego okresu epoki brązu na „Górze Klin” w Iwanowicach*, Wrocław.
- Marciniak J.
 1964 *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w Witowie pow. Kazimierza Wielka w 1962 r.*, Spraw. Arch., XVI, s. 324-329.

- Mycielska R.
1967 *Stanowisko kultury przeworskiej w Opatkowicach pow. Proszowice*, Mat. Arch., VIII, s. 173-185.
- Naglik R., Wichman T.
1991 *Badania sondażowo-ratownicze na stan. 2 i 5 w Bobinie, gm. Proszowice, woj. Kraków. Osada kultury łużyckiej i przeworskiej. Konferencja Sprawozdawcza Krakowskiego Ośrodka Archeologicznego. Igołomia, 3-4 czerwca 1991. Niepublikowany referat.*
- Nosek S.
1947 *Nowe materiały do poznania kultury weneckiej, Światowit, XVIII, Warszawa, s. 111-164.*
1959 *Jakuszowice, distr. de Pińczów, Inventaria Archaeologica Polone. II. PL 15, Łódź.*
- Okuliczowa Ł.
1962 *Sprawozdanie z badań w Pełczyskach pow. Pińczów, ZBPŚ Spr. 1959, Warszawa, s. 73-75.*
- Poleska P.
1986 *Osada grupy tynieckiej na stan. 1 w Przemęczanach, woj. krakowskie, Mat. Arch., XXIII, s. 135-183.*
- Pyrgała J.
1967 *Prace wykopaliskowe osady z okresu wpływów rzymskich w Kobylnikach, pow. Busko w 1962 i 1963 r., ZBPŚ Spr. 1962-1963, s. 79-84.*
- Reyman T.
1924-1925 *Wyniki badań wstępnych w Pobiedzisku i Tropiszowie w pow. miechowskim, WA, IX/1-2, s. 102-106.*
1934 *Piece garncarskie fabrycznej osady w Tropiszowie z okresu późnorzymskiego, Z otchłani wieków, IX. Poznań, s. 50-56.*
1936 *Problem ceramiki siwej na kole toczonej, na tle odkryć w górnym dorzeczu Wisty, WA, XIV, s. 147-175.*
1948 *Zespół importów rzymskich z grobu ciałopalnego w Giebuttowie w pow. krakowskim, WA, XVI, s. 178-200.*
- Rogozińska-Goszczyńska R.
1966 *Sprawozdanie z badań prowadzonych w miejscowości Majkowice, pow. Proszowice, w latach 1963 i 1964, Spraw. Arch., XVIII, s. 329-336.*
- Rydzewski J.
1972 *Badania poszukiwawcze i weryfikacyjne w dolnym dorzeczu Szreniawy, Spr. Arch., XXIV, s. 267-294.*
1973 *Badania poszukiwawcze i weryfikacyjne w dorzeczu Małoszówki, Spraw. Arch., XXV, s. 243-260.*
1986 *Przemiany stref zasiedlenia na wyżynach lessowych Małopolski w epoce brązu i żelaza, APolski, XXXI/1, s. 125-194.*
- Szlifyńska D.
1968 *Sprawozdanie z badań stanowiska archeologicznego w Pełczyskach, pow. Pińczów, ZBPŚ Spr. 1964-1965, s. 230-233.*
- Szymański A., Zaitz E.
1988 *Opracowanie arkusza AZP 97-57. Maszynopis wraz z dokumentacją w archiwum Konserwatora Zabytków Archeologicznych woj. krakowskiego w Muzeum Archeologicznym w Krakowie.*
- Trzepaczówna M.
1950 *Sprawozdanie z prac badawczych na terenie przysiółka Cło, Spraw. PAU, LI/6, s. 437-444.*
- Wawrzeniecki M.
1912 *Grób szkieletowy z V-VIII wieku po Chrystusie we wsi Przemęczanach [w:] Poszukiwania*

zabytków przedhistorycznych w Królestwie Polskim. Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne AU, XII, Kraków, s. 50-51.

Wielowiejski J.

1960 *Przemiany gospodarczo-społeczne u ludności południowej Polski w okresie późnolateńskiego i rzymskim, Materiały Starożytne, VI, Warszawa.*

Woźniak Z.

1981 *Młodsza faza kultury lateńskiej (celtyckiej) i grupa tyniecka, PZP, V, s. 248-263.*

1986 *Stan i potrzeby badań nad kulturą lateńską w Polsce [w:] Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem wpływów rzymskich w Polsce, Kraków, s. 11-24.*

Wójcik T.

1986 *Osada kultury przeworskiej z młodszego okresu lateńskiego i okresu wpływów rzymskich ze stanowiska Kraków - Nowa Huta 76 (Branice), Mat. Arch. NH, X, s. 73-102.*

ANEKS 1

Nr arkusza AZP	Nazwiska wykonawców, data ukończenia opracowania	Nr arkusza AZP	Nazwiska wykonawców, data ukończenia opracowania
96-57	A. Szymański, E. Zaitz, 1988	100-56	A. Krauss i inni, 1983
96-60	W. Morawski, 1985	100-57	J. Kruk, 1987
96-61	W. Morawski, K. Tunia, 1982	100-58	J. Górski, S. Kadrow, M. Zajac, 1993
97-57	A. Szymański, E. Zaitz, 1988	100-60	H. Dobrzańska, J. Rydzewski, 1989
97-60	S. Kadrow, 1991	100-61	P. Pońska, J. Rydzewski, 1987
97-61	W. Morawski, 1984	101-56	A. Ruszar i inni, 1983-1984
98-57	W. Morawski, 1991	101-58	G. Toboła, T. Wójcik, 1985
98-61	W. Morawski, 1984	101-59	J. Górski, M. Zajac, 1995
99-56	J. Kruk, 1989	101-61	M. Nowak, 1989
99-57	J. Kruk, 1988	102-57	A. Rachwaniec, P. Wawrzyńczyk, 1981
99-59	P. Radwan, 1982		
99-60	H. Dobrzańska, J. Rydzewski, 1992	102-58	P. Wawrzyńczyk, 1981
99-63	Tunia, 1989	102-59	W. Morawski, 1985

ANEKS 2

1 - Bobin, gm. Proszowice (R. Naglik, T. Wichman 1991); 2 - Dalewice, gm. Koniusza (J. Gromnicki 1958; 1959; 1962); 3 - Goszyce, gm. Kocmyrzów - Luborzycza (J. Bartys 1936a; 1936b); 4 - Igołomia, gm. Igołomia - Wawrzeńczyce (H. Dobrzańska 1990a; 1990b); 5 - Jakuszowice, gm. Kazimierza Wielka (K. Godłowski 1986; 1991; 1992a); 6 - Janowice, gm. Słaboszów (A. Krauss 1966, s. 292); 7 - Konieczmosty, gm. Wiślica (J. Pyrgała 1967, s. 79); 8 - Kowala, gm. Proszowice (J. Krauss 1979, s. 166); 9 - Majkowice, gm. Nowe Brzesko (R. Rogozińska - Goszczyńska 1966); 10 - Mysławczyce, gm. Proszowice (H. Dobrzańska 1992); 11 - Nowa Huta - Branice 76 (T. Wójcik 1986); 12 - Nowa Huta - Kościelniki - Cło 7, 65, 58A (M. Trzepaczówna 1950; zbiory MAK, Oddział w Nowej Hucie); 13 - Nowa Huta - Mogiła 1 (W. Gizbert, Z. Woźniak 1964; R. Hachulska - Ledwos 1991); 14 - Nowa Huta - Mogiła 59 (M. Bazieli 1983, mapa VIII); 15 - Nowa Huta - Pleszów 17-20 (S. Buratyński 1976); 16 - Nowa Huta - Wyciąże 6 (S. Buratyński 1970, s. 256); 17 - Opatkowice,

gm. Proszowice (R. Mysińska 1967); 18 – Pełczyńska, gm. Złota (J. Okuliczowa 1962; D. Szlifirska 1965); 19 – Pobiedziska, gm. Igołomia – Wawrzeńczyce (T. Reyman 1924-1925); 20 – Przemęczany, gm. Radziemice (P. Poleska 1986); 21 – Seselów, gm. Skalbierz (L. Gajewski 1962); 22 – Tropiszów, gm. Igołomia – Wawrzeńczyce (T. Reyman 1934); 23 – Witów, gm. Kazimierza Wielka (J. Marciniak 1964); 24 – Zofipole, gm. Igołomia – Wawrzeńczyce (S. Buratyński 1976; Informator 1987, s. 110-111).

ANEKS 3

1 – Ciusłice, gm. Czarnocin (L. Gajewski 1974); 2 – Dalewice, gm. Koniusza (T. Reyman 1936, s. 156); 3 – Gniazdowice, gm. Proszowice (S. Nosek 1947, s. 114-119); 4 – Górka Stogniowska, gm. Proszowice (P. Kaczanowski, R. Madyda-Legutko, J. Poleski 1984a); 5 – Iwanowice, gm. *loco* (A. i J. Machnikowie, K. Kaczanowski 1987, s. 16); 6 – Jakuszowice, gm. Kazimierza Wielka (S. Nosek 1959); 7 – Januszowice, gm. Działoszyce (J. Wielowiejski 1960, s. 321); 8 – Koszyce, gm. *loco* (J. Wielowiejski 1960, s. 328); 9 – Maciejów Stary, gm. Słaboszów (J. Wielowiejski 1960, s. 340); 10 – Malkowice, gm. Koszyce (R. Jamka 1947); 11 – Michałowice, gm. Czarnocin (P. Kaczanowski, R. Madyda – Legutko, J. Poleski 1984b); 12 – Nowa Huta, kopiec Wandy (R. Hachulska – Ledwos 1966); 13 – Opatkowice, gm. Proszowice (T. Reyman 1936, s. 161); 14 – Pełczyńska, gm. Złota (S. Nosek 1947, s. 147-152); 15 – Piotrkowice Małe, gm. Koniusza (T. Reyman 1936, s. 161); 16 – Pogwizdów, gm. Charsznica (R. Jamka 1966a); 17 – Przemęczany, gm. Radziemice (M. Wawrzeńczycki 1912); 18 – Rosiejów, gm. Skalbierz (R. Jamka 1966b); 19 – Rzemiedzice, gm. Słaboszów (J. Piwowarski 1935, s. 181); 20 – Sławice Szlacheckie, gm. Miechów (A. Szymański, E. Zaitz 1988, nr 50); 21 – Stradów, gm. Czarnocin (R. Jamka 1963); 22 – Szarbia, gm. Koniusza (J. Górski, M. Zajac 1995 nr 66)

Stanowiska położone poza omawianym obszarem: 23 – Giebułtów, gm. Wielka Wieś (T. Reyman 1948; K. Godłowski 1961, s. 145-151); 24 – Kraków – Borek Fałęcki; 25 – Kraków, ul. 29 Listopada; 26 – Kraków – Łagiewniki; 27 – Kraków, ul. Stradomska; 28 – Kraków – Wola Duchacka (24-28 – P. Kaczanowski, R. Madyda – Legutko 1986, s. 108-109); 29 – Kobylniki, gm. Wiślica (Informator 1971, s. 122-123; 1972, s. 136). 30 – Kryspinów, gm. Liszki (K. Godłowski 1977).

HALINA DOBRZAŃSKA

THE PRZEWORSK CULTURE IN THE WESTERN PART OF THE LITTLE POLAND'S LOESS UPLANDS IN THE ROMAN PERIOD (MAIN RESEARCH PROBLEMS)

The Przeworsk culture appeared on the territory in question during the Pre-Roman Period (Phase A2) and continued there until the beginning of the Early Migration Period (Phase D), i.e. for ca 600 years. Its most intensive settlement is related to the Roman Period, from which time ca 900 archaeological sites have been registered (Fig. 6). They form 40 per cent of total number of settlements points from the beginning of the Bronze Age till the end of the Roman Period and the beginning of the Early Migration Period.

From the geographic point of view of area of our interest comprises the Miechów Upland and Proszowice Plateau – both units being sub-regions of the Nida Basin (regional unit of the Little Poland's Upland), and also the left-hand side of the Vistula Valley (a part of the Sandomierz Basin). Due to fertile, light soils (loess black and brown soils prevail) this territory is especially suitable for agriculture.

The Przeworsk culture in western Little Poland is recognized mainly on the basis of settlement sites, of which only 24 have been excavated (Fig. 2). From the whole life period of this culture in question we know only very few sepulchral finds, comprising mainly small cemeteries and single graves. Bigger sepulchral objects are very rare (Fig. 5).

Among important tasks, indispensable to increase our knowledge of the issue in question, is publishing of archaeological sources, in particular those from big settlement sites located in the Vistula Valley (Nowa Huta-Mogila, Nowa Huta-Pleszów, Zofipole) and deeper in loess uplands (Dalewice, Pełczyska (Fig. 2)). Very significant are also so far unpublished big cemeteries at Kryspinów and Kobylniki, on peripheries of the territory of our interest. (Fig. 5).

Contrary to adequately recognized settlement near banks of the Vistula river, inner parts of the loess uplands are poorly surveyed. A small number of excavated sites remains in contrast to a great concentration of settlement remains, for example in the lower basin of Szreniawa and in the Nidzica basin. We can assume that these areas constituted a major settlement zone of the Przeworsk culture (Fig. 6). So the need for intensification of excavation works there is very obvious and recent survey of sites in Jakuszowice, Bobin and Myslawczyce proved their importance. While the settlement on the Vistula river disappeared before the end of 4th century (the fact related probably to events of A.D. 375), it survived on the inner areas of loess uplands till the 1st half of 5th century.

Chronological and territorial relations between the Przeworsk culture and the Tyniec group, recognized in the Later Pre-Roman Period and at the beginning of the Roman Period, are among the most important issues. Explanation of these relations, as well as a questions of Hun influences and that of the decline of the Przeworsk culture should be a research goal of the nearest future.

During the whole Roman Period we observe a clear relation between the settlement and river valleys, where sites are usually located on lower terraces. The Late Roman period brought also a few sites in inner zones, usually on well shaped creek valleys. Numerous remains of not permanent upland settlement indicate a strong penetration of these areas during the Late Roman Period (Fig. 6). In the same time sites located on alluvial terraces of river valleys are sporadically registered. The question about the cause of such a rapid settlement growth in the Late Roman Period cannot be answered before excavations of a few selected sites of such „irregular” location. Among factors related to this issue we should consider the economical growth and also displacement of some groups of people resulted from the changes of the north-western reach of the Przeworsk culture.

Micro-regional studies would be of a great value for issues of chronology, structure and function of settlement centers, and – because of lack of cemeteries – for demographic reconstruction. Important are also studies on spatial organization of settlement sites, their chronological development, size of a habitant groups, and economical structure, taking into account environmental factors.

Because of a small number of sepulchral objects, as to compare with a number of settlement sites, a special research program should be developed. It must include verification of all sites that possibly contain sepulchral finds – from a single grave to a whole cemetery.

Territories of the Cracow-Miechów loess uplands occupied by the people of the Przeworsk culture form a major settlement zone that reaches to the east beyond the Nida river, and to the south to the region between rivers: Vistula, Raba and Dunajec (in its lower course). Further studies on this issue should also focused on relations between the area in question and the adjacent territories – on their similarities and dissimilarities.

Translated by Jerzy Kopacz

... (The text is extremely faint and largely illegible. It appears to be a dense, multi-paragraph academic or historical text. Key fragments are difficult to discern but seem to discuss regional history, culture, and possibly agricultural or settlement patterns. Some words like 'function of settlement' and 'reconstruction' are faintly visible.)